

ЩЕ РАЗ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНОГО ДІЯННЯ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 252 КК УКРАЇНИ

НЕЧИПОРЕНКО Олександр Сергійович - ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології ФПС ХНУВС

УДК 343.775

Стаття посвячена проблемам, связанным с установлением уголовной ответственности за умышленное уничтожение или повреждение территорий, взятых под охрану государства, и объектов природно-заповедного фонда. В статье рассматриваются вопросы, посвященные определению общественно опасного деяния преступления, предусмотренного ст. 252 УК Украины. В данной статье анализируются современные взгляды на определение общественно опасного деяния в теории уголовного права, а также дискуссионные положения, освещенные в юридических научных изданиях, относительно общественно опасного деяния в форме уничтожения или повреждения территорий, взятых под охрану государства, и объектов природно-заповедного фонда. Предлагается считать уничтожением или повреждением территорий, взятых под охрану государства, и объектов природно-заповедного фонда противоправное негативное влияние на определенные природные объекты, при котором происходит их полная или частичная ликвидация, что делает невозможным дальнейшее их естественное существование и использование по целевому назначению.

Ключові слова: суспільно небезпечне діяння, знищення, пошкодження, території, взяті під охорону держави, об'єкти природно-заповідного фонду.

Постановка проблеми

Встановлення об'єктивної сторони складу злочину є обов'язковим етапом визначення юридичної підстави кримінальної відповідальності – складу злочину. Це також сто-

сується й злочину, передбаченого ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду».

Правильне встановлення ознак об'єктивної сторони умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду дозволить по-перше, відмежовувати даний злочин від суміжних, по-друге, здійснювати правильну кваліфікацію цього суспільно небезпечного діяння, по-третє, встановлювати межі кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемами правової охорони довкілля в цілому та територій, взятих під охорону держави, а також об'єктів природно-заповідного фонду займалися та займаються такі вітчизняні та зарубіжні вчені: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, С.Б. Гавриш, В.О. Глушков, А.П. Гетьман, О.М. Джужа, О.Л. Дубовик, О.О. Дудоров, Е.М. Жевлаков, О.С. Колбасов, О.М. Костенко, В.В. Костицький, Н.Р. Малишева, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, В.В. Петров, П.Ф. Повеліцина, В.М. Раднаєв, Є.Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В.П. Тихий, Є. В. Фесенко, М.І. Хавронюк, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга, С.С. Яценко та інші.

У сучасних умовах незалежної української держави, суттєвим оновленням кримінального та природоохоронного законодавства

спектр наукових досліджень розширився. Інтерес до проблематики кримінально-правової охорони територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду суттєво зростає. Це обумовлено особливостями сучасної політичної, соціально-економічної ситуації в державі.

Метою статті є дослідження об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 252 КК України та її ознак із врахуванням сучасних поглядів на означену проблему.

Основні результати дослідження

Об'єктивна сторона виступає одним з обов'язкових елементів складу злочину, який, у свою чергу, є достатньою юридичною підставою настання кримінальної відповідальності [1, с. 111; 2, с. 97]. Так само, об'єктивна сторона умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду є однією зі складових підстави кримінальної відповідальності.

У теорії кримінального права об'єктивна сторона злочину зазвичай визначається як процес суспільно небезпечного та протиправного посягання на охоронювані кримінальним законом інтереси, котрий розглядається з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються зі злочинної дії (бездіяльності) і закінчуються настанням злочинного результату [3, с. 9].

У чинному законі про кримінальну відповідальність встановлено, що злочин – це передбачене Особливою частиною КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ст. 11 КК України). Як і будь-який акт вольової поведінки людини, злочин становить собою єдність його зовнішніх (фізичних) і внутрішніх (психічних) сторін. М. І. Панов зазначає, що зовнішня сторона забезпечує прояв людської поведінки в об'єктивній дійсності, що виражається у формі дії або бездіяльності, спрямованої на зміну соціального середовища. Внутрішня – це психічні процеси, які відбуваються у свідомості людини, характеризують її волю і детермінують поведінку [4, с. 5-6]. Таким чином, злочин можна розглядати під різними кутами зору:

по-перше, це аналіз зовнішньої сторони поведінки людини – зовнішньої форми процесу посягання на об'єкт, охоронюваний законом, тобто вивчення об'єктивної сторони злочину; по-друге, це дослідження злочину з точки зору виявлення суб'єктивних властивостей поведінки конкретної особи, змісту інтелектуальних і вольових ознак психічної діяльності, розкриття мотивів і цілей злочинця, тобто вивчення суб'єктивної сторони злочину. Саме тому, що злочин становить певну психофізичну єдність, розгляд зовнішнього вияву і внутрішнього змісту злочину неможливе поза врахування їх взаємозв'язку і взаємовпливу [3, с. 8, 9].

Об'єктивна сторона злочину, у свою чергу, характеризується такими ознаками: суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також знаряддям і засобами вчинення злочину. Встановлення ознак об'єктивної сторони злочину є необхідною умовою правильної і точної кваліфікації вчиненого злочину, дозволяє робити висновки щодо направленості дій винних осіб, у результаті яких завдається шкода територіям, що охороняються державою та об'єктам природно-заповідного фонду України – як невід'ємному елементу довкілля та складової екологічної безпеки. Важливо також й те, що ознаки об'єктивної сторони відіграють особливу роль у відмежуванні злочину, передбаченому ст. 252 КК України від суміжних злочинів та відповідних екологічних правопорушень.

Об'єктивна сторона злочинів проти довкілля, як і будь-яких інших, припускає встановлення обставин, пов'язаних із зовнішнім актом протиправної поведінки особи [5, с. 173]. У науці кримінального права вони традиційно поділяються на обов'язкові та факультативні. Причому, єдиної точки зору щодо обсягу перших не існує. Одні автори відносять до обов'язкових ознак власне діяння, його наслідки й причинний зв'язок [6, с. 132-133].-* У свою чергу, інші відносять лише діяння, яке, на їх думку, характерне для всіх без винятку злочинів (тоді як наслідки й причинний зв'язок властиві лише злочинам з матері-

альним ознаками) [7, с. 54]. Останні поряд із засобами вчинення злочину, місцем, часом та обстановкою його здійснення зараховували наслідки й причинний зв'язок між ними та діянням до факультативних ознак об'єктивної сторони [8, с. 171].

Будь-який протиправний вплив вільного волевиявлення особи на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, блага та цінності є дуже складним процесом, що містить не лише вчинювану дію або бездіяльність, а й її наслідок. Закономірною є і необхідність встановлення причинного зв'язку між діянням та наслідками. Ці ознаки, будучи продуктом людської поведінки, тісно пов'язані одне з одним, становлять єдину систему і тому завжди обов'язкові при оцінці зовнішнього боку злочинного посягання. Практично законодавець, диференціюючи в нормах Особливої частини КК відповідальність залежно від настання чи ненастання злочинних наслідків, не вважає їх і причинний зв'язок обов'язковими ознаками об'єктивної сторони всіх злочинів. Обов'язковими вони визначаються ним лише в злочинах з матеріальним складом, де посягання визнається закінченим лише після настання описаного в нормі результату-наслідку. До таких злочинів належить і більшість екологічних [5, с. 173-174]. До таких злочинів відноситься й умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Крім цього, даний злочин також слід віднести до злочинів з матеріальним складом, адже у самій диспозиції статті закріплені можливі суспільно небезпечні наслідки такого діяння, а саме: знищення або ж пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

Віднесення засобу, знаряддя, місця, часу й обстановки до факультативних ознак об'єктивної сторони в літературі в цілому не викликає яких-небудь суперечок. Звичайно, якщо вони передбачені конкретною нормою КК, то стають обов'язковими ознаками даного складу злочину, що варто мати на увазі при розслідуванні й екологічних діянь [5, с. 174]. У нашому випадку диспозицією ст. 252 КК України цього не передбачено, отже, загалом на кваліфікацію ці ознаки не впливають, але

потребують загального встановлення.

Об'єктивна сторона умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду – це процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на екологічно безпечне навколишнє природне середовище шляхом погіршення якісного та кількісного стану територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, а також їх повне припинення функціонування. Характеризується вона (об'єктивна сторона), по-перше, діянням у вигляді знищення або ж лише пошкодження; по-друге, наслідками – фактичне припинення існування означених об'єктів екологічної системи без можливості їх відновлення чи часткове порушення цілісності означених об'єктів природи або ж порушення зв'язків їх функціонування; по-третє, причинним зв'язком між вказаними діянням та наслідками.

Суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) є важливою ознакою об'єктивної сторони злочину, адже воно породжує суспільно небезпечні наслідки, вказує на зв'язок об'єкта з об'єктивною стороною, складає предметний зміст його суб'єктивної сторони [4, с. 5]. Поняття діяння характеризується наступною сукупністю ознак: діяння повинно бути суспільно небезпечним, протиправним, конкретним усвідомленим і вольовим актом поведінки людини [9, с. 127]. Суспільно небезпечність злочину, як ознака діяння, передбаченого ст. 252 КК України, полягає в тому, що воно порушує екологічну рівновагу та сталі екологічні зв'язки, а також нормальний стан екологічних систем і у такий спосіб спричиняє шкоду охоронюваним кримінальним законом благам і цінностям. Протиправність діяння як ознаки об'єктивної сторони означає, що злочином визнається лише таке діяння, що передбачене відповідною статтею Особливої частини кримінального закону. Оскільки умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду передбачене ст. 252 КК України, то це означає, що таке діяння заборонене кримінальним законом, і особа, яка його вчинила, підлягає кримінальній відповідальності. До того ж, злочинне знищення або пошкодження терито-

рій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду має конкретний характер – акт поведінки людини, який вчинюється в певному місці, обстановці, в певний час.

Термін «діяння» у кримінальному законодавстві України застосовується також й у іншому аспекті – при визначенні поняття злочину. Згідно з ч. 1 ст. 11 КК України, «злочином є передбачене чинним КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину». Більшість авторів узагалі використовує термін «діяння» як синонім злочину, об'єднуючи ним власне дію і бездіяльність [3, с. 84-85; 10, с. 25; 11].

У теорії кримінального права також не викликає сумніву складний характер злочинного діяння, яке не зводиться до простого руху тіла або інших нескладних поведінкових актів [5, с. 174]. У літературі утвердилася обґрунтована думка, згідно з якою злочинне діяння за соціально-фізичними властивостями є сукупністю актів поведінки, спрямованих на об'єкт. Мається на увазі, що це не лише рух тіла, а й ті сили й об'єктивні закономірності, якими користується особа в певних умовах місця і часу для вчинення свого діяння [3, с. 9-11; 12, с. 53-63]. Воно має принципове значення при розгляді об'єктивної сторони екологічних правопорушень взагалі, тому що в таких випадках поведінка особи здебільшого є надзвичайно складним, у тому числі технологічно, поведінковим актом [5, с. 174].

Саме поняття «знищення або пошкодження» законодавчо не розкривається. В основному визначення цих термінів закріплене або у науковій літературі, або ж у матеріалах правозастосовчої практики. Так, наприклад, знищення майна визнається приведення його у повну непридатність до використання за цільовим призначенням. Внаслідок знищення майно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність. У свою чергу, знищення лісового масиву означає, що він втратив своє господарське, кліматичне або культурно-естетичне значення [13].

Пошкодження майна визнаються погіршення якості, зменшення цінності речі або приведення її на якийсь час у не придатний до використання за цільовим призначенням

стан. Також під істотним пошкодженням лісового масиву слід розуміти заподіяння йому такої шкоди, яка значно погіршує його якість, зменшує його цінність [13]. Тобто ключовим у такому визначенні знищення та пошкодження є те, що діяння спрямоване на порушення можливості цільового використання предмета злочину.

Досить цікавим вбачається визначення термінів «знищення» та «пошкодження», запропоноване В.А. Горбуновим. Знищення майна, що належить працівникові правоохоронного органу, визначається автором як суспільно небезпечний та протиправний руйнівний вплив на вказане майно, здатний припинити його фізичне існування або незворотно вивести його із господарського обігу. Пошкодження майна, що належить працівникові правоохоронного органу, визначається як суспільно небезпечний та протиправний руйнівний вплив на майно, який частково або тимчасово перешкоджає можливості користуватися ним за його цільовим призначенням [14, с. 118].

На думку Р.О. Боднарчука, під знищенням (у контексті знищення майна) слід розуміти кримінально-протиправний вплив, внаслідок якого чужому майну заподіюється шкода, воно перестає фізично існувати або продовжує своє існування зі зміненою формою, будовою, структурою чи формулою, що обумовлює подальшу неможливість відновлення його властивостей та якості, а цінність, мінова та споживча вартість, здатність задовольняти матеріальні та пов'язані з ними потреби людини шляхом використання цього майна за його цільовим призначенням втрачається повністю й назавжди (повна постійна непридатність), майно втрачає здатність до відокремлення від природного середовища чи відновлення заново шляхом вкладення праці людини, її коштів та матеріалів, власник же чи інший законний володілець позбавляється як права власності на майно, так і можливості володіти, користуватися чи розпоряджатися майном, тому воно випадає з економічного обігу як таке [15, с. 60].

Своє визначення «знищення» та «пошкодження» пропонує В.П. Самокиш. Так, він зазначає, що діяння при вчиненні злочину, передбаченого статтею 252 КК України, по-

лягають у незаконному впливі на території, взяті під охорону держави або об'єкти природно-заповідного фонду, що призводить до негативних змін, внаслідок яких зменшується чи втрачається їхня особлива природоохоронна (наукова, естетична, рекреаційна) та матеріальна цінність – відбувається їхнє знищення або пошкодження [16, с. 12]. Основними і загальними ознаками злочинного впливу на території, взяті під охорону держави або об'єкти природно-заповідного фонду у досліджуваній статті Кримінального кодексу України визнаються: втрата такими територіями та об'єктами особливих природоохоронних властивостей, обмеження використання за цільовим призначенням, можливість їхнього відновлення. Спосіб впливу на територію та об'єкт може бути будь-яким (механічний, хімічний, біологічний та інші) і на кваліфікацію не впливає, за виключенням підпалу або іншого загальнонебезпечного способу, вказаних у частині другій статті 252 КК України (при умові, що це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки) [16, с. 12].

Треба також зупинитися на визначенні «знищення» та «пошкодження» територій, взятих під охорону держави або об'єктів природно-заповідного фонду, що пропонується А. М. Шульгою. Так, автор під знищенням пропонує розуміти повну ліквідацію природного об'єкта, що становить єдиний комплекс природних цінностей або основної його частини, внаслідок чого цей природний об'єкт перестає існувати. Пошкодження, за його думкою, – це приведення природного об'єкта у часткову непридатність, через що він втрачає своє цільове призначення і не може бути використаний повною мірою [17, с. 124].

Як можна побачити, існуючі правові визначення термінів «знищення» та «пошкодження» хоча і різняться, але мають одну об'єднуючу їх деталь. Такою ключовою деталлю є порушення цільового призначення та використання означених природних об'єктів. Тобто або повна неможливість використання територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду за цільовим призначенням, або ж обмеження такого користування.

Висновки

З огляду на теоретичні висновки та судову практику пропонується вважати знищенням або пошкодженням територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду протиправний негативний вплив на визначені природні об'єкти, при якому відбувається їх повна чи часткова ліквідація, що унеможливорює подальше їх природне існування та використання за цільовим призначенням. Таке визначення, на нашу думку, містить усі критерії, що характерні для знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду: суспільна небезпечність, протиправність, їх фізичний стан, спрямованість дії.

Література

1. Кримінальне право України: Загальна частина : Підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
2. Кримінальне право України. (Загальна частина) : підручник / А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Грищук та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, ХНУВС. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – 378 с.
3. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.
4. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность : монография / Н. И. Панов. – Х., 1982. – 162 с.
5. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довілля в Україні (Проблеми теорії, застосування розвитку кримінального законодавства) / Гавриш С. Б. – Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. – 633 с.
6. Андреев И. П. Общее учение о составе преступления / И. П. Андреев, А. Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 363 с.
7. Познышев С. В. Учебник уголовного права: Общая часть. Очерк основных начал общей и особенной части науки уголовного права [Текст] : в 2 ч. – Ч.1 / С. В. Познышев. – М. : Юрид. изд-во Наркомюста, 1923. – 280 с.
8. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение / Я. М. Брайнин. – М. : Юрид. лит., 1967. – 240 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вирішенню проблем, пов'язаних із встановленням кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду. У статті розглядаються питання, присвячені визначенню суспільно небезпечного діяння злочину, передбаченого ст. 252 КК України. У даній статті аналізуються сучасні погляди на визначення суспільно небезпечного діяння в теорії кримінального права, а також дискусійні положення, висвітлені в юридичних наукових виданнях щодо суспільно небезпечного діяння у формі знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Пропонується вважати знищенням або пошкодженням територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду протиправний негативний вплив на визначені природні об'єкти, при якому відбувається їх повна чи часткова ліквідація, що унеможливує подальше їх природне існування та використання за цільовим призначенням.

SUMMARY

The article deals with the problems related to the criminalization of intentional destruction or damage areas that was taken under state protection and objects of natural reserve fund. This article discusses the questions concerning of a socially dangerous act a crime under Art. 252 of the Criminal Code of Ukraine. This article analyzes the modern views on the definition of a socially dangerous act in the theory of criminal law, as well as the controversial provisions covered in the corporate scientific publications concerning socially dangerous acts in the form of destruction or damage areas that was taken under state protection and objects of natural reserve fund. It is proposed to consider the destruction or damage areas that was taken under state protection and objects of natural reserve fund the wrongful negative impact on certain natural objects, in which is their complete or partial liquidation, which makes it impossible to continue their natural existence and use for the intended purpose.

9. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько [та ін.]; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – вид. 3-тє, переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2004. – 352 с.

10. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г. В. Тимейко; отв. ред.: П. Т. Некипелов. – Ростов : Изд-во Рост. ун-та, 1977. – 216 с.

11. Ярмыш Н. Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики) / Н. Н. Ярмыш. – Харьков : Основа, 1999. – 84 с.

12. Дурманов Н. Д. Понятие преступления / Н. Д. Дурманов. – М.-Л. : АН СССР, 1948. – 315 с.

13. Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 02.07.1976 р. № 4 (в редакції Постанови Пле-

нуму Верховного Суду № 3 від 03.03.2000 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-76>

14. Горбунов В. А. Кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. А. Горбунов. – Х., 2012. – 218 с.

15. Боднарчук Р. О. Поняття, критерії та ознаки знищення чужого майна (статті 194 та 196 КК України) / Р. О. Боднарчук // Форум права. – 2011. - № 3. – С. 53-61 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11broccu.pdf>

16. Самокиш В. П. Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. П. Самокиш. – Одеса, 2013. – 20 с.

17. Шульга А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації : науково-практичне видання / А. М. Шульга. – Х. : НікаНова, 2012. – 192 с.